

**ks. dr hab. prof. UPJPII Stanisław Witkowski MS**

## Misterium przebitego boku Chrystusa (J 19,31-37)

Gdy ktoś umiera, wówczas jego najbliżsi chcą mu zapewnić godne pochowanie (por. Rdz 23), będące bezpośrednim następstwem śmierci. Z Jezusem było inaczej. Aby wykazać, że Jego śmierć ma znaczenie uniwersalne, czterej ewangelisti przytaczają wpierw zaskakujące zjawiska. Dopiero później ma miejsce złożenie do grobu będące znakiem końca ziemskiej historii Jezusa z Nazaretu. Według opisu synoptyków (por. Mt 27,51-56; Mk 15,38-41; Łk 23,47-49) skutkiem śmierci Jezusa są: rozdarcie zasłony w świątyni, proklamacja setnika, że Jezus był sprawiedliwy (Łk), jest Synem Bożym (Mt-Mk), nawrócenie niektórych osób, ciemności ogarniające całą ziemię (Mt-Mk-Łk), drżenie ziemi, pęknięcie skał, zmartwychwstanie niektórych ludzi i ich ukazanie się (Mt). Czwarta Ewangelia nie mówi o zjawiskach kosmicznych ani o nawróceniach. Koncentruje się na tym, co odnosi się do Jezusa. Jego śmierć nie jest końcem. Zwraca się natomiast ku życiu. Jego kości nie są łamane, jak pozostałym dwóm ukrzyżowanym. Z Jego boku wypływa woda i krew. Wydarzenia potwierdzone w sposób uroczysty (por. J 19,31-35) stają się

zrozumiałe dzięki przytoczonym dwóm komentarzom zaczerpniętym z Pisma (J 19,36-37).

## 1. Łamanie goleni (ww. 31-33)

Żydzi nie akceptowali rzymskiego zwyczaju, by ukrzyżowani byli wystawieni na widok publiczny przez kilka dni po zaistniałej już śmierci<sup>1</sup>. Prawo żydowskie nakazywało zdjęcie zwłok z krzyża przed zachodem słońca, aby przekleństwo, które dotknęło skazańców, nie sprofanowało Izraela jako kraju (por. Pwt 21,22-23; Joz 8,29; 10,26-27)<sup>2</sup>. Święty Jan nie wspomina o tym nakazie, motywuje natomiast to żądanie bliskością nadchodzącego szabat. Według czwartej Ewangelii Jezus został skazany w wigilię Paschy (por. 19,14), którą obchodzono 15 nisan, czyli w owym roku siódmego dnia tygodnia<sup>3</sup>. W ten sposób ewangelista nadaje wydarzeniu krzyża szczególne znaczenie. Chcąc zabrać ciała z krzyża było rzeczą konieczną, aby ukrzyżowani zakończyli już swoje życie. Stąd też podjęto decyzję, aby zastosować wobec nich *crurifragium*, czyli łamanie goleni (por. w. 31). Była to dodatkowa kara, którą nie zawsze aplikowano. Łamiąc nogi żelaznymi prętami przyspieszano śmierć przez uduszenie<sup>4</sup>. W kontekście św. Jana domaganie się usunięcia ciał z krzyża mogło wypływać nie tylko z pragnienia zachowania

<sup>1</sup> Por. J. FLAWIUSZ, *Wojna żydowska*, tł. J. Radożycki, Warszawa 2016, 4,5,2, par. 317.

<sup>2</sup> Por. A. T. LINCOLN, *The Gospel according to Saint John*, „Black's New Testament Commentaries”, Grand Rapids, Michigan 2013, s. 478; C. S. KEENER, *The Gospel of John. A Commentary*, t. 2, Grand Rapids, Michigan 2012, s. 1150.

<sup>3</sup> Por. G. R. BEASLEY-MURRAY, *John*, „Word Biblical Commentary”, t. 36, Nashville–Dallas–Mexico City–Rio de Janeiro 2000, s. 353.

<sup>4</sup> Por. A. T. LINCOLN, *The Gospel according to Saint John*, dz. cyt., s. 478.

Prawa, lecz także z innego powodu. Żydzi nie chcieli, aby przechodzący czytali napis Piłata, umieszczony wbrew ich woli: „Król Żydowski” (J 19,19)<sup>5</sup>. Choć krzyż Jezusa zajmował pozycję centralną (por. J 19,18), żołnierze odpowiedzialni za ukrzyżowanie zwrócili się do Niego jako ostatniego. W ten sposób cała uwaga koncentruje się na Tym, który już umarł (por. Mk 15,44), dlatego nie było potrzeby, aby łamano Mu kości (por. w. 33). Znaczenie tego faktu dla wiary będzie stwierdzone w wersecie 35. i oświecone w wersecie 36. cytatem z Pisma.

## 2. Krew i woda (w. 34)

Następnie czytamy, że jeden z żołnierzy przebił Jezusowi bok. Nie był to cios łaski, ale chęć upewnienia się, że rzeczywiście umarł. Czasownik *νύσσω* (*nyssō*) nie ma znaczenia „otworzyć”<sup>6</sup>, lecz „przebić”. Ewangelista zaznacza, że „natychmiast wypłynęła (*ἐξῆλθεν*) krew i woda” (J 19,34). Ten sam czasownik *ἐξῆλθεν* (*ekselthen*) pojawia się w prorocztwie Ezechiela, w którym jest mowa o wodzie wypływającej ze świątyni i stającej się potokiem nawadniającym ziemię (por. Ez 47,1; por. także Za 14,8). W Jezusie jest zatem ukryte źródło, które objawia się w godzinie Jego śmierci. Nacisk na naoczne świadectwo w wersecie 35. nie oznacza, że ewangelista przyznaje faktowi wypłynięcia krwi i wody charakter cudownego wydarzenia. Jednak nie jest to czymś zwyczajnym, aby

<sup>5</sup> Por. H. THYEN, *Das Johannesevangelium*, „Handbuch zum Neuen Testament”, t. 6, Tübingen 2005, s. 746.

<sup>6</sup> Święty Augustyn zaproponował w tym miejscu mylne tłumaczenie *aperuit* – „otworzył”. Por. *Opere di Sant’Agostino. Commento al. Vangelo e alla Prima Epistola di San Giovanni*, a cura della Cattedra Agostiniana presso l’„Augustinianum” di Roma. Opere di Sant’ Agostino. Parte III: Discorsi, vol. 25, Roma 1968, Tractatus 120, s. 1562.

z osoby nieżyjącej wypływała krew i woda<sup>7</sup>. Niektórzy chcąc usprawiedliwić tę obserwację, mają na uwadze antyczną antropologię. Według tekstów judaistycznych człowiek składa się z krwi i wody (por. 4 Mch 9,20). Krew i woda wypływając z rany, mieszają się, tworząc ciecz bardziej lub mniej kolorową. Byłoby rzeczą niestosowną odwoływać się w tym miejscu do *Iliady* Homera (V, 34), według której w żyłach bogów nie płynęła krew jak w przypadku ludzi, lecz krew zmieszana z wodą, czyli krew wodnista<sup>8</sup>. Ewangelista jest przekonany o fakcie prawdziwym, realnym, przytacza go ze względu na jego – jak zobaczymy – chrystologiczne znaczenie. Tekst zaznacza, że świadectwo tego, który to widział<sup>9</sup>, jest prawdziwe. Nadto zostało ono potwierdzone potrójnym stwierdzeniem, którego celem jest wzbudzenie wiary (por. w. 35). Tego typu świadectwo stanowi wyjątek w całej czwartej Ewangelii<sup>10</sup>. Ojcowie Kościoła dostrzegli w symbolice krwi i wody ogólnie sakramenty (św. Augustyn)<sup>11</sup> lub konkretnie chrzest i Eucharystię (św. Cyryl Aleksandryjski)<sup>12</sup>. Wydaje się jednak, że krwi i wody nie można ograniczać jedynie do perspektywy sakramentalnej, ponieważ

<sup>7</sup> Ewangelista jest tutaj daleki od współczesnej mentalności, która domaga się naukowych dowodów.

<sup>8</sup> Por. X. LÉON-DUFOUR, *Lettura dell'Evangelo secondo Giovanni (Capitoli 18-21)*, trad. dal francese F. Moscatelli, „Parola di Dio”, Milano 1982, vol. 4, s. 211.

<sup>9</sup> Czasownik ὁράω (*horao* – widzieć) w odróżnieniu do βλέπω (*blepo*) i θεωρέω (*theoreo*) często odnosi się do odkrycia misterium (por. J 1,34.51; 3,11.32; 11,40 itd.).

<sup>10</sup> Por. I. DE LA POTTERIE, *La passione di Gesù secondo il vangelo di Giovanni*, trad. dal francese di E. de Rosa, Milano 1988, s. 148.

<sup>11</sup> Por. S. A. PANIMOLLE, *Lettura pastorale del Vangelo di Giovanni*, t. 3, „Lettura pastorale della Bibbia”, Bologna 1999, s. 425.

<sup>12</sup> Por. U. VANNI, *Vangelo secondo Giovanni. Passi scelti*, Roma 1988, s. 200; X. LÉON-DUFOUR, *Lettura dell'Evangelo secondo Giovanni (Capitoli 18-21)*, dz. cyt., s. 215; J. ZUMSTEIN, *Il Vangelo secondo Giovanni*, vol. 2: 13,1 – 21,25, trad. italiana R. Larini, „Nuovo Testamento. Strumenti”, t. 73, Torino 2017, s. 908.

potrójne świadectwo, o którym mowa w w. 35 ma na celu doprowadzić do wiary, tymczasem sakramenty zakładają już przyłgnięcie do tajemnicy Chrystusa<sup>13</sup>.

Ponadto ojcowie Kościoła interpretowali werset 34., odwołując się do Księgi Rodzaju (2,21), gdzie jest mowa o stworzeniu Ewy z żebra Adama, i twierdzili, że Kościół – nowa Ewa – narodził się dzięki krwi i wodzie wypływającej z Chrystusowego boku. Przekonanie to sięga IV wieku i zostało przyjęte na soborze w Vienne w 1312 roku, ale nie otrzymało aprobaty ze strony egzegezy<sup>14</sup>. Począwszy od średniowiecza<sup>15</sup> chrześcijańska myśl odkryła w omawianym tekście fundamenty kultu związanego z Najświętszym Sercem Pana Jezusa<sup>16</sup>. Jednak kult Serca Jezusowego w oparciu o fragment Ewangelii św. Jana (19,31-37) nie znalazł wielu zwolenników wśród egzegetów. Nasz tekst należy zatem interpretować w świetle Ewangelii Janowej. Woda, która wypłynęła z boku Ukrzyżowanego, odsyła nas do słów samego Jezusa, które ewangelista interpretuje jako zapowiedź Ducha Świętego: „W ostatnim zaś, najbardziej uroczystym dniu święta, Jezus stojąc zawołał donośnym głosem: „Jeśli ktoś jest spragniony, a wierzy we Mnie – niech

<sup>13</sup> Por. X. LÉON-DUFOUR, *Lettura dell'Evangelo secondo Giovanni (Capitoli 18-21)*, dz. cyt., s. 215.

<sup>14</sup> Por. tamże, s. 216, przyp. 109.

<sup>15</sup> Por. I. DE LA POTTERIE, *Il mistero del cuore trafitto. Fondamenti biblici della spiritualità del Cuore di Gesù*, „Studi biblici”, t. 15, Bologna 1988, s. 91.

<sup>16</sup> Hugo Rahner, powołując się na interpretację patrystyczną fragmentu Ewangelii św. Jana (8,37-38), przyczynił się do odnowienia studiów dotyczących Najświętszego Serca (por. H. RAHNER, „Biblica” 22 (1962), s. 269-302 oraz s. 367-403). W tym samym kierunku zmierzał Ignace de la Potterie w „Didascalia” 14 (1984), s. 201-230. Przytacza w nim wypowiedzi św. Bernarda, mistyczek: św. Matyldy i św. Gertrudy, oraz powołuje się na dokumenty papieży XX wieku: Piusa XII, św. Pawła VI oraz św. Jana Pawła II. Por. X. LÉON-DUFOUR, *Lettura dell'Evangelo secondo Giovanni (Capitoli 18-21)*, dz. cyt., s. 216, przyp. 110.

przyjdzie do Mnie i pije! (...) A powiedział to o Duchu, którego mieli otrzymać wierzący w Niego; Duch bowiem jeszcze nie był dany, ponieważ Jezus nie został jeszcze uwielbiony” (J 7,37.39). Tego typu symbolika była już sugerowana w kontekście spotkania Jezusa z Samarytanką: „Kto zaś będzie pił wodę, którą Ja mu dam, nie będzie pragnął na wieki, lecz woda, którą Ja mu dam, stanie się w nim źródłem wody wytryskającej ku życiu wiecznemu” (J 4,14). Także znaczącym tekstem, związanym z darem Ducha, jest J 16,7: „Pożyteczne jest dla was moje odejście. Bo jeżeli nie odejdę, Poczciwiec nie przyjdzie do was. A jeżeli odejdę, pošlę Go do was”. Jezus umierając na krzyżu, przekazał swego Ducha (por. J 19,30)<sup>17</sup>. Interpretację tę potwierdza w naszym tekście ścisła więź między wersetami: 28; 30; oraz 34. Zauważa się w nich tematyczną kontynuację: pragnienie Jezusa (w. 28), dar Ducha (w. 30) i wodę będącą

<sup>17</sup> We współczesnej egzegezie przyjmuje się niemal powszechnie, że wyrażenie „oddał ducha” ma podwójny sens i oznacza „skonąć” oraz „przekazać Ducha”. Jest faktem, że zwrot παραδίδόναι τὸ πνεῦμα (*paradidonai to pneuma*) – „przekazać ducha”, podobnie jak łacińskie *tradere spiritum*, nie występuje w świecie starożytnym w znaczeniu śmierci. Święty Jan stworzył więc konstrukcję całkowicie nową (Mk 15,37 i Łk 23,46 stwierdzają, że Jezus „wyzionął ducha” (ἐξέπνευσεν [*eksepneusen*]), przy czym czasownik ἐκπνεύω (*ekpneuo*) występuje u Sofoklesa, Plutarcha, Józefa Flawiusza, natomiast Mt 27,50 podaje, że Jezus ἀφῆκεν τὸ πνεῦμα (*afeken to pneuma*) – „oddał ducha”. Z kolei czasownik ἀφίημι (*afiem*) opisuje rzeczywistość śmierci w Rdz 35,18. Synoptycy posługują się więc znanymi wcześniej eufemizmami. Święty Jan na fakt tak powszechny, jakim jest śmierć człowieka, tworzy nowe wyrażenie. Musi mieć w tym określoną intencję. Otóż w pierwszorzędne znaczenie formuły „oddał ducha” wprowadza sens wyższy, który należy oddać słowami „przekazał Ducha”. Jest to tym bardziej uzasadnione, zważywszy, że pierwszym znaczeniem czasownika παραδίδωμι (*paradidomi*) jest właśnie „przekazać”. Ostatnie tchnienie Jezusa symbolizuje więc dar Ducha Świętego. Zostaje on przekazany Kościołowi reprezentowanemu przez Matkę Jezusa i Jego umiłowanego ucznia. Święty Jan ma więc własną, oryginalną koncepcję Pięćdziesiątnicy, różną od wersji św. Łukasza (por. Dz 2,1-42). Por. I. DE LA POTTERIE, *La passione di Gesù secondo il vangelo di Giovanni*, dz. cyt., s. 143-144.

symbolem tego daru (w. 34)<sup>18</sup>. Dar ten, który prorocy zapowiadali na koniec czasów (por. Jr 31,33; Ez 36,25-27), jest rzeczywistością dostępną, obecną, z chwilą, gdy Syn przeszedł do Ojca.

Warto też zwrócić uwagę, że w ikonografii średniowiecznej św. Jan Chrzciciel oraz umiłowany uczeń (utożsamiany wówczas z Janem apostołem) znajdują się jeden po lewej stronie, drugi zaś po prawej stronie Ukrzyżowanego. Skoro ich świadectwa zostały w ten sposób przywołane, to jedynie dlatego, żeby podkreślić, iż pierwszy zapowiadał, że Jezus będzie chrzczył w Duchu (por. J 1,32-33), natomiast drugi rozpoznał dar Ducha w wodzie wypływającej z przebitego boku<sup>19</sup>.

Jest zatem rzeczą dość jasną, że woda we fragmencie Ewangelii św. Jana (19,34) symbolizuje Ducha Świętego<sup>20</sup>, pozostaje nam teraz rozwiązać kwestię związaną z krwią. W Biblii krew jest siedzibą życia (por. Kpł 17,11.14). Ewangelista mówiąc o krwi wypływającej z boku Chrystusa, chciał zapewne zaznaczyć dar życia Jezusa<sup>21</sup>, przekazywany ludziom, i objawić im, do jakiego stopnia są kochani przez Boga. Należy też zwrócić uwagę, że również w przypadku daru krwi dostrzega się ścisłą więź między wersetami: 28, 30 oraz 34. W wersetach 28. i 30. wypełnia się do końca dzieło Jezusa (pojawia się dwukrotnie τετέλεσται [*tetelestai*] – „wypełnić

<sup>18</sup> Por. I. DE LA POTTERIE, *La passione di Gesù secondo il vangelo di Giovanni*, dz. cyt., s. 150.

<sup>19</sup> Por. X. LÉON-DUFOUR, *Lettura dell'Evangelo secondo Giovanni (Capitoli 18-21)*, dz. cyt., s. 218.

<sup>20</sup> Por. J. BEUTLER, *Il vangelo di Giovanni. Commentario*, „Analecta Biblica”, t. 8, Roma 2016, s. 560; R. E. BROWN, *Giovanni. Commento al Vangelo spirituale*, trad. per la lingua italiana A. Sorsaja, M. T. Petrozzi, „Commenti e studi biblici”, Assisi 1979, s. 1187.

<sup>21</sup> Por. A. PACIOREK, *Ewangelia według św. Jana. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Lublin 2000, s. 208.

się”, „dokonać”) łącznie z Jego śmiercią, i zamyka się ono symboliką krwi<sup>22</sup>.

Werset 34. podkreśla też ścisłą jedność krwi i wody. Wydaje się, że te dwa elementy mieszają się do tego stopnia, że tworzą jedną symboliczną rzeczywistość o różowym kolorze. Oznacza ona że przekazywany Duch jest Duchem Jezusa, ściśle z Nim związanym. Innymi słowy, jest to ten sam Chrystus, który dla wierzących pozostaje obecny w Duchu. W ten sposób przedłuża się i aktualizuje w Kościele zbawcze działanie Jezusa. Przekazuje bowiem wierzącym swe własne życie i daje możliwość uczestnictwa w nim przez Ducha<sup>23</sup>.

Nasuwa się pytanie: Kim jest ten, który składa naoczne świadectwo? Chociaż podmiot zdania w wersecie 35. jest anonimowy, to jednak zapewne chodzi o umiłowanego ucznia. Jego obecność pod krzyżem została podkreślona we fragmencie 19,26. Ta identyfikacja zostaje potwierdzona przez podobieństwo wersetu 35. do zakończenia Ewangelii: „Ten właśnie uczeń daje świadectwo o tych sprawach i on je opisał. A wiemy, że świadectwo jego jest prawdziwe” (J 21,24).

<sup>22</sup> Por. I. DE LA POTTERIE, *La passione di Gesù secondo il vangelo di Giovanni*, dz. cyt., s. 151.

<sup>23</sup> Por. tamże, s. 155. Niektórzy uważają, że krew i woda są fenomenami, które oznaczają, że śmierć Jezusa była ofiarą, która przyniosła życie; sądem, którego werdykt okazał się pozytywny. Por. A. T. LINCOLN, *The Gospel according to Saint John*, dz. cyt., s. 481. Życie to zawiera w sobie Eucharystię i chrzest. Por. F. J. MOLONEY, *The Gospel of John*, „Sacra Pagina”, Collegeville, Minnesota 1998, s. 509. Jeszcze inni są zdania, że krew jest prawdopodobnie znakiem zbawczej śmierci Jezusa (por. 1 J 1,7), woda zaś symbolizuje Ducha i życie (por. J 4,14; 7,38). Obie te rzeczywistości (krew i woda) są ściśle ze sobą związane. Por. R. SCHNACKENBURG, *The Gospel according to St John*, t. 3, trans. D. Smith, „Herder's Theological Commentary on the New Testament”, London, Tunbridge Wells 1982, s. 294. W krwi i wodzie dostrzega się także dar życia Jezusa, Jego Ducha i zbawienie. Por. S. GRASSO, *Il Vangelo di Giovanni. Commento esegetico e teologico*, Roma 2008, s. 741.



### 3. Świadcstwa z Pisma (ww. 36-37)

Ewangelista nie zadawała się jedynie wspomnieniem opisanych faktów, wyjaśnia ich sens za pomocą dwóch cytatów z Pisma, które wypełniły się w Jezusie Chrystusie. Pierwszy pochodzi z Księgi Wyjścia: „Kości z niego łamać nie będziecie” (12,46) i nawiązuje do rytu hebrajskiej Paschy. Barankowi paschalnemu nie można było łamać kości. Według św. Jana Jezus umiera na krzyżu w tym samym momencie, gdy w świątyni składano w ofierze baranki paschalne<sup>24</sup>. W ten sposób Jezus na krzyżu staje się prawdziwym „Barankiem Bożym” (J 1,29), Barankiem paschalnym Nowego Przymierza<sup>25</sup>. Drugi zaś cytat: „Będą patrzeć<sup>26</sup> na Tego, którego przebili”, stanowi syntezę całego opisu męki. Pochodzi on z księgi proroka Zachariasza (12,10) i nawiązuje do Izraela, który patrząc na przebitą postać (w tekście hebrajskim czytamy „na Mnie”, to znaczy „na Jahwe”), odkrywał swoją grzeszność<sup>27</sup>. Ten sam urywek powraca na początku Apokalipsy „Oto nadchodzi z obłokami, i ujrzy Go wszelkie oko i wszyscy, którzy Go przebili...”<sup>28</sup>. Spojrzenie w kierunku

<sup>24</sup> Por. J. ZUMSTEIN, *Il Vangelo secondo Giovanni*, vol. 2: 13,1 – 21,25, dz. cyt., s. 911.

<sup>25</sup> Por. I. DE LA POTTERIE, *La passione di Gesù secondo il vangelo di Giovanni*, dz. cyt., s. 149; K. WENGST, *Das Johannesevangelium: Kapitel 11-21*, „Theologischer Kommentar zum Neuen Testament”, t. 4/2, Stuttgart 2001, s. 284.

<sup>26</sup> „Będą patrzeć” odnosi się do czasu trwania historii ludzkiej. Tymi, którzy patrzą, na pewno nie są żołnierze ani odpowiedzialni za skazanie Jezusa na śmierć. Są nimi natomiast wierzący wszystkich czasów, dla których wywyższony na krzyżu Jezus stał się źródłem życia. Por. X. LÉON-DUFOUR, *Lettura dell'Evangelo secondo Giovanni (Capitoli 18-21)*, dz. cyt., s. 227.

<sup>27</sup> Tekst Zachariasza jest prorocstwem zapowiadającym zbawienie. Spojrzenie skierowane ku Jahwe wyraża nadzieję i nawrócenie.

<sup>28</sup> Przytoczony fragment z Apokalipsy nawiązuje do paruzji Chrystusa, natomiast tekst z Ewangelii św. Jana (19,37) koncentruje się na obecnej eschatologii. Niemniej Raymond E. Brown dopuszcza możliwość aluzji do paruzji

Chrystusa z przebitym bokiem winno towarzyszyć ludowi Bożemu w ciągu całej jego eschatologicznej drogi<sup>29</sup>. Spojrzenie to zaczyna się od świadka będącego przy krzyżu i ma rozciągnąć się na wszystkich wierzących, aż Chrystus przyjdzie powtórnie. Ma ono być spojrzeniem wiary<sup>30</sup>, dzięki której wpatrujący się w Chrystusa otrzymuje Jego Ducha i życie oraz uznaje swoją grzeszność<sup>31</sup>.

## Zakończenie

Fragment Ewangelii św. Jana (19,31-37) jest kluczowym tekstem w opisie pasji św. Jana. Nie ma paraleli u synoptyków. Stanowi teologiczną i duchową interpretację śmierci Jezusa na krzyżu. Koncentruje się na krwi i wodzie, które wypłynęły z przebitego boku. Fakt ten został trzykrotnie uwiarygodniony i ma niezwykle znaczenie symboliczne. Wśród wielu możliwości interpretacyjnych wydaje się, że z punktu widzenia egzegetycznego w krwi należy dostrzec przede wszystkim własne życie Jezusa, które przekazuje Kościołowi na krzyżu, w wodzie zaś dar Ducha Świętego. Krew i woda ściśle łączą się ze sobą, tym samym potwierdzając, że wspomniane życie jest komunikowane eklezjalnej wspólnoty przez Ducha Świętego. Jest to Duch, poprzez którego Jezus w dalszym ciągu kontynuuje

---

w tekście św. Jana. Por. R. E. BROWN, *Giovanni. Commento al Vangelo spirituale*, dz. cyt., s. 1193.

<sup>29</sup> Dom Dawida i mieszkańcy Jerozolimy zostają zastąpieni w tekście św. Jana przez wspólnotę wierzących, która wpatruje się w Ukrzyżowanego i znajduje w Nim zbawienie. Por. J. BEUTLER, *Il vangelo di Giovanni. Commentario*, dz. cyt., s. 216.

<sup>30</sup> Por. J. ZUMSTEIN, *Il Vangelo secondo Giovanni*, vol. 2: 13,1 – 21,25, dz. cyt., s. 910.

<sup>31</sup> Por. S. MĘDAŁA, *Ewangelia według świętego Jana, rozdziały 13-21*, „Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament”, t. 4/2, Częstochowa 2010, s. 259.

swoją zbawczą misję. Jezus jest Barankiem Paschalnym, którego śmierć gładzi grzech świata (por. J 1,29). Kontemplacja zadanych Mu ran staje się powinnością wierzących, aby wciąż wzmacniali fundamenty swojej wiary, odkrywali miłość Boga obecną w wywyższonym na krzyżu Jezusie i widzieli siebie jako grzeszników.

## Bibliografia

- Beasley-Murray G. R., *John*, „Word Biblical Commentary”, t. 36, Nashville–Dallas–Mexico City–Rio de Janeiro 2000.
- Beutler J., *Il vangelo di Giovanni. Commentario*, „Analecta Biblica”, t. 8, Roma 2016.
- Brown R. E., *Giovanni. Commento al Vangelo spirituale*, trad. per la lingua italiana A. Sorsaja, M. T. Petrozzi, „Commenti e studi biblici”, Assisi 1979.
- Flawiusz J., *Wojna żydowska*, tł. J. Radożycki, Warszawa 2016.
- Grasso S., *Il Vangelo di Giovanni. Commento esegetico e teologico*, Roma 2008.
- Keener C. S., *The Gospel of John. A Commentary*, t. 2, Grand Rapids, Michigan 2012.
- Léon-Dufour X., *Lettura dell'Evangelo secondo Giovanni (Capitoli 18-21)*, t. 4, trad. dal francese F. Moscatelli, „Parola di Dio”, Milano 19882.
- Lincoln A. T., *The Gospel according to Saint John*, „Black's New Testament Commentary”, Grand Rapids, Michigan 2013.
- Mędala S., *Ewangelia według świętego Jana, rozdziały 13-21*, „Nowy Komentarz Biblijny. Nowy Testament”, t. 4/2, Częstochowa 2010.
- Moloney F. J., *The Gospel of John*, „Sacra Pagina”, Collegeville, Minnesota 1998.
- Opere di Sant'Agostino. Commento al Vangelo e alla Prima Epistola di San Giovanni*, a cura della Cattedra Agostiniana presso l'„Augustinianum” di Roma. Opere di Sant' Agostino. Parte III: Discorsi, t. 25, Roma 1968.
- Paciorek A., *Ewangelia według św. Jana. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, Lublin 2000.
- Panimolle S. A., *Lettura pastorale del Vangelo di Giovanni*, t. 3, „Lettura pastorale della Bibbia”, Bologna 1999.
- Potterrie I. de la, *Il mistero del cuore trafitto. Fondamenti biblici della spiritualità del Cuore di Gesù*, „Studi biblici”, t. 15, Bologna 1988.
- Potterrie I. de la, *La passione di Gesù secondo il vangelo di Giovanni*, trad. dal francese di E. de Rosa, Milano 1988.
- Schnackenburg R., *The Gospel according to St John*, t. 3, trans. D. Smith, „Herder's Theological Commentary on the New Testament”, London, Tunbridge Wells 1982.

Thyen H., *Das Johannesevangelium*, „Handbuch zum Neuen Testament”, t. 6, Tübingen 2005.

Vanni U., *Vangelo secondo Giovanni. Passi scelti*, Roma 1988.

Wengst K., *Das Johannesevangelium: Kapitel 11-21*, „Theologischer Kommentar zum Neuen Testament”, t. 4/2, Stuttgart 2001.

Zumstein J., *Il Vangelo secondo Giovanni*, t. 2: 13,1 – 21,25, trad. italiana R. Larini, „Nuovo Testamento. Strumenti”, t. 73, Torino 2017.